

The Ludwig
Wittgenstein Project

Wittgenstein

—
**Μια
διάλεξη
για
την
Ηθική**

Μια διάλεξη για την Ηθική

Ludwig Wittgenstein

Editor's Note

Published by the Ludwig Wittgenstein Project.

Μετάφραση: Ιωάννα Μπαρτσίδη

Τίτλος πρωτοτύπου: A Lecture on Ethics. Πηγή: The Philosophical Review, Ιανουάριος 1965, Τεύχος 74, No. 1, σελ. 3-12. Έκδοση ελεύθερη δικαιωμάτων στα νέα ελληνικά: Ιανουάριος 2022.

Η διάλεξη του Βίτγκεσταϊν για την Ηθική¹

Η παρακάτω διάλεξη, ως τώρα ανέκδοτη, είχε συνταχθεί από τον Βίτγκεσταϊν για να παραδοθεί στο Κέιμπριτζ, κάπου ανάμεσα στο Σεπτέμβριο του 1929 και τον Δεκέμβριο του 1930. Κατά πάσα πιθανότητα αναγνώσθηκε σε μια λέσχη γνωστή με το όνομα «Οι Αιρετικοί», στην οποία ο Βίτγκεσταϊν φέρεται να είχε κάνει μια ομιλία εκείνη την περίοδο. Το χειρόγραφο δεν φέρει κανένα τίτλο. Από όσο γνωρίζουμε σήμερα, πρόκειται για την μοναδική εκλαϊκευτική ομιλία που συνέγραψε ή έδωσε ποτέ ο Βίτγκεσταϊν.

Είμαστε υπόχρεοι στον κ. Ρας Ρις για τις παραπάνω πληροφορίες και για την βοήθειά του στην επιμέλεια των αρχείων που παρατίθενται παρακάτω, καθώς και στον ίδιο και στους άλλους φιλολογικούς εκτελεστές της διαθήκης του Βίτγκεσταϊν, την κα Ελίζαμπεθ Ανσκόμπ και τον καθηγητή Γκ. Χ. Φον Ράιτ για την άδεια που μας δόθηκε να δημοσιεύσουμε τη διάλεξη.

Oι εκδότες.

Μια διάλεξη για την Ηθική

Πριν αρχίσω να μιλάω για το θέμα μου αυτό καθαυτό, θα ήθελα να κάνω μερικά εισαγωγικά σχόλια. Νιώθω ότι πρόκειται να αντιμετωπίσω κάποιες σημαντικές δυσκολίες προσπαθώντας να μεταδώσω τις σκέψεις μου σε εσάς και πιστεύω ότι μερικές από αυτές θα μπορούσαν να μειωθούν αν σας τις αναφέρω εκ των προτέρων. Η πρώτη δυσκολία, την οποία δεν χρειάζεται σχεδόν καν να αναφέρω, είναι ότι τα Αγγλικά δεν είναι η μητρική μου γλώσσα και επομένως η έκφρασή μου σε αυτά υπολείπεται σε ακρίβεια και σε λεπτές διακρίσεις, πράγματα τα οποία είναι επιθυμητά, όταν κάποιος μιλά για ένα δύσκολο θέμα. Το μόνο που μπορώ να κάνω λοιπόν είναι να σας ζητήσω να κάνετε τη διάλεξή μου πιο εύκολη προσπαθώντας να καταλάβετε το νόημά μου παρά τα σφάλματα τα οποία θα διαπράττω συνεχώς εναντίον της Αγγλικής γραμματικής. Η δεύτερη δυσκολία την οποία θα ήθελα να αναφέρω είναι το ότι πιθανώς πολλοί από εσάς να προσέρχεστε σε αυτή τη διάλεξή μου με ελαφρώς λανθασμένες προσδοκίες. Και για να σας κατατοπίσω κατάλληλα σε ό,τι αφορά το ζήτημα αυτό, θα πω λίγα λόγια σχετικά με το λόγο για τον οποίο επέλεξα το θέμα που επέλεξα. Όταν ο πρώην γραμματέας σας με τίμησε με το να μου ζητήσει να διαβάσω ένα κείμενο στην λέσχη σας, το πρώτο πράγμα που σκέφτηκα ήταν ότι θα δεχόμουν σίγουρα και η

δεύτερη μου σκέψη ήταν εφόσον είχα την ευκαιρία να απευθυνθώ σε εσάς θα έπρεπε να μιλήσω για κάτι που με ενδιαφέρει να σας μεταδώσω και ότι δεν θα έπρεπε να καταχραστώ αυτή την ευκαιρία για να σας κάνω μια διάλεξη για, ας πούμε, τη λογική. Και το αποκαλώ αυτό κατάχρηση, διότι για να σας εξηγήσω ένα επιστημονικό ζήτημα θα χρειαζόμουν μια σειρά διαλέξεων και όχι ένα κείμενο μιας ώρας.

Μια άλλη εναλλακτική θα ήταν να δώσω αυτό που αποκαλείται μια εκλαϊκευτική-επιστημονική διάλεξη (popular-scientific), δηλαδή μια διάλεξη με σκοπό να σας κάνω να πιστεύετε ότι κατανοείτε ένα θέμα το οποίο δεν κατανοείτε στην πραγματικότητα και να ικανοποιήσω έτσι αυτό το οποίο θεωρώ μία από τις χαμηλότερες επιθυμίες των σύγχρονων ανθρώπων, την επιφανειακή περιέργεια για τις τελευταίες ανακαλύψεις της επιστήμης. Απέρριψα αυτές τις δύο εναλλακτικές και αποφάσισα να σας μιλήσω για ένα θέμα το οποίο μου φαίνεται να είναι καθολικής σημασίας, ελπίζοντας ότι μπορεί να σας βοηθήσω να ξεκαθαρίσετε τις σκέψεις σας για αυτό το θέμα (ακόμη και αν διαφωνήσετε παντελώς με ό,τι πω σχετικά με αυτό). Η τρίτη και τελευταία δύνσκολία μου είναι μια η οποία είναι στην πραγματικότητα εγγενής σε κάθε μακροσκελή φιλοσοφική διάλεξη και είναι το ότι ο ακροατής είναι αδύνατον να δει ταυτόχρονα και το δρόμο στον οποίο οδηγείται και τον σκοπό στον οποίο τον οδηγούν. Και με αυτό εννοώ ότι: ο ακροατής είτε σκέφτεται «καταλαβαίνω όλα όσα λέει αυτός, αλλά πού στο καλό το πάει;», είτε από την άλλη σκέφτεται «βλέπω πού θέλει να το πάει, αλλά πώς στο καλό θα φτάσει εκεί πέρα;». Όλο κι όλο αυτό που μπορώ να κάνω είναι να σας ξαναζητήσω να είστε υπομονετικοί και να ελπίζω ότι στο τέλος θα δείτε και τον δρόμο, αλλά και πού οδηγεί.

Και τώρα ας ξεκινήσω. Το θέμα μου, όπως ξέρετε, είναι η Ηθική και θα νιοθετήσω τον ορισμό αυτού του όρου που έχει δώσει ο Καθηγητής Μορ στο βιβλίο του *Principia Ethica*. Ο ίδιος γράφει: «η Ηθική είναι η γενική έρευνα σχετικά με το τι είναι καλό». Θα χρησιμοποιήσω τον όρο Ηθική με μια ελαφρώς ευρύτερη έννοια, δηλαδή με μια έννοια η οποία συμπεριλαμβάνει αυτό που θεωρώ ότι είναι το πιο ουσιαστικό κομμάτι του τομέα που συνήθως αποκαλείται Αισθητική. Και για να σας κάνω να δείτε όσο πιο καθαρά γίνεται ποιο θεωρώ ότι είναι το αντικείμενο και το θέμα της Ηθικής θα σας εκθέσω μερικές περισσότερο ή λιγότερο συνώνυμες εκφράσεις, καθεμιά από τις οποίες θα μπορούσε να υποκαταστήσει τον παραπάνω ορισμό. Με το να τις απαριθμήσω θέλω να δημιουργήσω το ίδιο αποτέλεσμα με αυτό που δημιούργησε ο Γκάλτον, όταν πήρε αρκετές φωτογραφίες διαφορετικών προσώπων πάνω στην ίδια φωτογραφική πλάκα αποσκοπώντας στο να αποτυπώσει τα τυπικά χαρακτηριστικά που παρουσίαζαν όλοι από κοινού. Και δείχνοντάς σας αυτή τη συλλογική φωτογραφία θα μπορούσα να σας κάνω να δείτε, τι είναι — ας πούμε — το τυπικό κινέζικο πρόσωπο· επομένως αν εξετάσετε τη σειρά από συνώνυμα τα οποία σας εκθέτω, θα μπορέσετε, ελπίζω, να δείτε τα ειδικά χαρακτηριστικά (characteristic features) που έχουν όλα από κοινού και αυτά είναι τα χαρακτηριστικά της Ηθικής. Τώρα, αντί να πω «η Ηθική είναι μια έρευνα σχετικά με τι είναι καλό» θα μπορούσα να είχα πει ότι η Ηθική είναι μια έρευνα σχετικά με το τι έχει αξία ή σχετικά με το τι είναι πραγματικά σημαντικό ή θα μπορούσα να είχα πει ότι η Ηθική είναι μια έρευνα σχετικά με το νόημα της ζωής ή σχετικά με το τι κάνει τη ζωή άξια να τη ζεις ή σχετικά με τον σωστό τρόπο να ζεις. Πιστεύω ότι αν αναλογιστείτε προσεκτικά όλες αυτές τις φράσεις θα πάρετε μια γενική ιδέα σχετικά με το τι είναι αυτό με το οποίο

ασχολείται η Ηθική. Τώρα, το πρώτο πράγμα που παρατηρούμε σχετικά με όλες αυτές τις εκφράσεις είναι ότι η καθεμιά από αυτές χρησιμοποιείται στην πράξη με δύο πολύ διαφορετικές σημασίες. Θα τις αποκαλέσω «*κοινή ή σχετική σημασία*» από την μία και «*ηθική ή απόλυτη σημασία*» από την άλλη. Εάν για παράδειγμα πω ότι αυτή είναι μια καλή καρέκλα, αυτό σημαίνει ότι η καρέκλα εξυπηρετεί έναν συγκεκριμένο προκαθορισμένο σκοπό και ότι η λέξη καλό έχει νόημα εδώ πέρα μοναχά στο βαθμό που αυτός ο σκοπός έχει καθοριστεί από τα πριν. Πράγματι η λέξη καλό με αυτή τη σχετική έννοια απλώς σημαίνει ότι κάτι αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες προκαθορισμένες προδιαγραφές. Έτσι, όταν λέμε ότι αυτό ο άνθρωπος είναι καλός πιανίστας εννοούμε ότι μπορεί να παιζει κομμάτια μια κάποιας δυσκολίας με έναν κάποιο βαθμό δεξιότητας. Και παρομοίως αν πω ότι είναι σημαντικό για εμένα να μην κρυολογήσω, εννοώ ότι το να κρυολογήσω δημιουργεί συγκεκριμένες περιγράψιμες ενοχλήσεις στη ζωή μου και, αν πω ότι αυτός είναι ο σωστός δρόμος εννοώ ότι αυτός είναι ο σωστός δρόμος προς ένα συγκεκριμένο προορισμό. Όταν χρησιμοποιούνται κατ' αυτό τον τρόπο αυτές οι εκφράσεις, δεν παρουσιάζουν δύσκολα ή βαθιά προβλήματα. Άλλα δεν είναι αυτός ο τρόπος με τον οποίο τις χρησιμοποιεί η Ηθική. Αν υποθέσουμε ότι μπορούσα να παιζω τέννις και κάποιος από εσάς με έβλεπε να παιζω και μου έλεγε «Ε, λοιπόν, παιζεις σχετικά κακά» και αν υποθέσουμε ότι εγώ του απαντούσα «Το ξέρω, αλλά δεν θέλω και να παιζω καλύτερα από ό,τι παιζω», τότε το μόνο που θα είχε να απαντήσει ο άλλος άνθρωπος είναι «Α, εντάξει τότε». Άλλα αν υποθέσουμε ότι σας είχα πει ένα εξωφρενικό ψέμα και αυτός ο άνθρωπος ερχόταν και μου έλεγε «Συμπεριφέρεσαι σαν τέρας» και εγώ έλεγα «Ναι, το ξέρω μεν ότι συμπεριφέρομαι άσχημα, αλλά δεν θέλω και να συμπεριφέρομαι καλύτερα», θα μπορούσε τότε να πει

«Α, εντάξει τότε»; Φυσικά και όχι. Θα έλεγε «Ε, λοιπόν, πρέπει να θέλεις να συμπεριφέρεσαι καλύτερα». Εδώ έχουμε μια απόλυτη αξιολογική κρίση, ενώ αντίθετα στο πρώτο περιστατικό επρόκειτο για μια σχετική κρίση. Η ουσία αυτής της διάκρισης φαίνεται ότι είναι προφανώς αυτή: Κάθε σχετική αξιολογική κρίση είναι μια απλή διαπίστωση των δεδομένων γεγονότων (statement of facts)² και μπορεί εξ αυτού να επαναδιατυπωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να χάνει κάθε επίφαση αξιολογικής κρίσης: Αντί να πω «αυτός είναι ο σωστός δρόμος για το Γκράντσεστερ», θα μπορούσα κάλλιστα να είχα πει «αυτός είναι ο σωστός δρόμος που πρέπει να πάρεις, αν θέλεις να φτάσεις στο Γκράντσεστερ στο μικρότερο χρονικό διάστημα». αυτός ο άνθρωπος είναι καλός δρομέας σημαίνει απλά ότι τρέχει ένα συγκεκριμένο αριθμό μιλίων σε ένα συγκεκριμένο αριθμό λεπτών, κ.λπ. Τώρα, αυτό που θα ήθελα να υποστηρίξω είναι ότι, παρότι μπορούμε να δείξουμε ότι όλες οι σχετικές αξιολογικές κρίσεις μπορούν να διατυπωθούν ως απλές διαπιστώσεις γεγονότων, καμία κρίση διατύπωσης γεγονότων δεν μπορεί ποτέ να είναι, ή να υπονοεί, απόλυτη αξιολογική κρίση. Ας το εξηγήσω αυτό: Ας υποθέσουμε ότι ένας από εσάς ήταν παντογνώστης και έτσι γνώριζε όλες τις κινήσεις όλων των σωμάτων του κόσμου, εν ζωή ή νεκρών, και ότι επίσης γνώριζε όλες τις πνευματικές καταστάσεις όλων των ανθρώπινων όντων που έχουν ζήσει ποτέ, και ας υποθέσουμε ότι αυτός ο παντογνώστης κατέγραφε όλα όσα ήξερε σε ένα μεγάλο βιβλίο, και επομένως αυτό το βιβλίο περιείχε εν τέλει την πλήρη περιγραφή του κόσμου. αυτό που θέλω να πω είναι ότι το βιβλίο αυτό δεν θα περιείχε τίποτα που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ηθική κρίση ή τίποτα που θα μπορούσε λογικά να συνεπάγεται μια τέτοια κρίση. Το βιβλίο θα περιείχε φυσικά όλες τις σχετικές αξιολογικές κρίσεις καθώς και τις αληθείς επιστημονικές προτάσεις και γενικά όλες τις αληθείς

προτάσεις που μπορούν να διατυπωθούν. Άλλα όλα τα γεγονότα που θα περιέγραφε θα τοποθετούνται, ας το πούμε έτσι, στο ίδιο επίπεδο και με τον ίδιο τρόπο όλες οι [περιγραφικές] προτάσεις τοποθετούνται στο ίδιο επίπεδο. Δεν υπάρχουν προτάσεις οι οποίες, με κάποιο απόλυτο τρόπο, είναι υψηλές, σημαντικές ή αντίθετα κοινές. Ίσως κάποιοι από εσάς να συμφωνήσουν με αυτό που λέω και να θυμηθούν τα λόγια του Άμλετ: «τίποτε δεν είν' καλό ή κακό, μα τέτοιο το κάνει η σκέψη»³. Άλλα και αυτή η ιδέα θα μπορούσε πάλι να μας οδηγήσει σε μια κάποια παρανόηση. Ο Άμλετ φαίνεται να υπονοεί ότι το καλό και το κακό, παρότι δεν είναι ποιότητες του κόσμου εκτός μας, είναι παρόλα αυτά κατηγορήματα των πνευματικών μας καταστάσεων. Άλλα αυτό που εγώ εννοώ είναι ότι μια πνευματική κατάσταση, στο βαθμό που με αυτή εννοούμε ένα γεγονός το οποίο μπορεί να περιγραφεί, δεν είναι ούτε αυτή καλή ή κακή με την ηθική έννοια. Εάν για παράδειγμα στο βιβλίο του κόσμου μας διαβάσουμε την περιγραφή ενός φόνου με όλες τις πρακτικές και ψυχολογικές της λεπτομέρειες, η απλή περιγραφή αυτών των γεγονότων δεν θα περιέχει τίποτε που να μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ηθική πρόταση. Ο φόνος θα τοποθετείται ακριβώς στο ίδιο επίπεδο με κάθε άλλο γεγονός, για παράδειγμα με την πτώση μιας πέτρας. Σίγουρα, η ανάγνωση της περιγραφής αυτής μπορεί να μας προκαλέσει πόνο ή οργή ή κάθε άλλο συναίσθημα, ή μπορεί να διαβάσουμε σχετικά με τον πόνο ή την οργή που προκλήθηκε από αυτό τον φόνο σε άλλους ανθρώπους, όταν τον πληροφορύθηκαν, αλλά τότε αυτά θα είναι απλώς γεγονότα, γεγονότα, γεγονότα και όχι Ηθική. Και τώρα πρέπει να πω ότι, αν αναλογιστώ τι ήταν η Ηθική, αν υπήρχε τέτοια επιστήμη, τότε το αποτέλεσμα μου φαίνεται αρκετά προφανές. Μου φαίνεται προφανές ότι τίποτα το οποίο θα μπορούσαμε ποτέ να σκεφτούμε ή να πούμε δεν θα ήταν

το πράγμα αυτό το ίδιο. Ότι δεν θα μπορούσαμε ποτέ να γράψουμε ένα επιστημονικό βιβλίο του οποίου το αντικείμενο να ήταν εγγενώς υψηλό και πάνω από κάθε άλλο αντικείμενο. Μπορώ μόνο να σας περιγράψω το αίσθημά μου με τη μεταφορά αυτή, σύμφωνα με την οποία, αν ένας άνθρωπος μπορούσε να γράψει ένα βιβλίο για την Ηθική το οποίο πραγματικά να ήταν ένα βιβλίο για την Ηθική, τότε αυτό το βιβλίο, με μια έκρηξη θα κατέστρεφε όλα τα άλλα βιβλία στον κόσμο. Οι λέξεις, χρησιμοποιούμενες όπως τις χρησιμοποιούμε στην επιστήμη, είναι οχήματα ικανά μόνο να περιέχουν και να μεταφέρουν νόημα και σημασία, φυσικό νόημα και σημασία. Η Ηθική, αν είναι κάτι, είναι υπερφυσική (supernatural), ενώ οι λέξεις μας εκφράζουν μόνο γεγονότα· ένα φλυτζάνι του τσαγιού θα συγκρατήσει μόνο ένα φλυτζάνι του τσαγιού νερό ακόμα και να ρίζω ένα γαλόνι νερό πάνω του. Έχω ήδη πει ότι στο βαθμό που αφορά σε γεγονότα και προτάσεις, υφίσταται μόνο σχετική αξία και σχετικό καλό, ορθό κ.λπ. Και επιτρέψτε μου, πριν προχωρήσω, να σας το επεξηγήσω αυτό με ένα παράδειγμα. Ο σωστός δρόμος είναι ο δρόμος που οδηγεί σε ένα αυθαίρετα προκαθορισμένο στόχο και είναι αρκετά ξεκάθαρο σε όλους μας ότι εδώ δεν έχει νόημα να μιλάμε για σωστό δρόμο ανεξάρτητα από έναν τέτοιο προκαθορισμένο στόχο. Τώρα για να δούμε τι θα μπορούσε πιθανώς να σημαίνει η έκφραση «ο απολύτως σωστός δρόμος». Πιστεύω ότι θα ήταν ο δρόμος που, βλέποντάς τον, όλοι με λογική αναγκαιότητα θα έπρεπε να πάρουν, ή να ντρέπονται που δεν τον πήραν. Και παρομοίως το απολύτως καλό, αν αποτελούσε αυτό κάποια περιγράψιμη κατάσταση πραγμάτων, τότε θα ήταν αυτή την οποία ο καθένας, ανεξαρτήτως των προτιμήσεων και των τάσεών του, θα έπραττε αναγκαία ή θα ντρεπόταν που δεν το έπραξε. Και θέλω να πω με αυτό ότι μια τέτοια κατάσταση πραγμάτων αποτελεί χίμαιρα. Καμία

κατάσταση πραγμάτων δεν έχει καθ' εαυτή αυτό που θα γίθελα να αποκαλέσω «εξουσία καταναγκασμού» (coercive power) ενός απόλυτου κριτή. Τότε λοιπόν τι έχουμε κατά νου, όλοι εμείς που, όπως εγώ ο ίδιος, συνεχίζουμε να μπαίνουμε στον πειρασμό να χρησιμοποιήσουμε τέτοιου είδους εκφράσεις όπως «απόλυτο καλό», «απόλυτη αξία», και τι επιδιώκουμε να εκφράσουμε; Κάθε φορά που προσπαθώ να το διευκρινίσω αυτό στον εαυτό μου είναι φυσικό να μου έρχονται στο μυαλό καταστάσεις, όπου σίγουρα θα χρησιμοποιούσα αυτές τις εκφράσεις, και να βρίσκομαι επομένως εγώ ο ίδιος στη θέση στην οποία θα ήσασταν και εσείς, εάν έπρεπε να σας κάνω μια διάλεξη για την ψυχολογία της ηδονής. Αυτό που θα κάνατε λοιπόν θα ήταν να προσπαθήσετε όσο σας μιλώ για αυτό το θέμα να φέρετε στο μυαλό σας κάποια τυπική κατάσταση στην οποία πάντα νιώθετε ηδονή. Διότι, με το να έχετε αυτή την κατάσταση στο νου, ότι θα σας έλεγα θα γινόταν για εσάς συγκεκριμένο και, ας το πούμε, ελέγχιμο. Ένας άνθρωπος θα επέλεγε ίσως από το απόθεμα αναμνήσεών του το παράδειγμα της αίσθησης που έχουμε όταν κάνουμε μια βόλτα μια όμορφη καλοκαιρινή μέρα. Τώρα, στην παρούσα κατάσταση, θέλω να συγκρατήσω στο μυαλό μου αυτό που εννοώ με την έκφραση απόλυτη ή ηθική αξία. Κι εδώ, στην περίπτωσή μου, συμβαίνει πάντοτε να μου παρουσιάζεται η ιδέα μιας συγκεκριμένης εμπειρίας, η οποία επομένως είναι υπό μιαν έννοια η κατεξοχήν [ηθική] εμπειρία μου και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, μιλώντας σε εσάς τώρα, θα χρησιμοποιήσω αυτή την εμπειρία ως το πρώτο, αλλά και ως το πρώτιστο παράδειγμά μου. (Όπως έχω πει πριν, αυτό είναι ένα εντελώς προσωπικό θέμα και άλλοι άνθρωποι μπορούν να βρουν άλλα παραδείγματα, που να είναι για αυτούς πιο έντονα). Θα σας περιγράψω αυτή την εμπειρία με σκοπό, αν είναι δυνατόν, να σας κάνω να θυμηθείτε ίδιες ή

παρόμοιες εμπειρίες, ώστε να έχουμε ένα κοινό έδαφος για την έρευνά μας. Πιστεύω ότι ο καλύτερος τρόπος για να σας την περιγράψω είναι να πω ότι όταν την βιώνω θαυμάζω και εκπλήσσομαι με την ύπαρξη του κόσμου⁴. Και τότε είμαι αναγκασμένος να χρησιμοποιήσω εκφράσεις όπως «πόσο εκπληκτικό που υπάρχει το οτιδήποτε» ή «πόσο εκπληκτικό που υπάρχει ο κόσμος». Θα αναφέρω αμέσως τώρα και άλλη μια εμπειρία την οποία έχω επίσης βιώσει και με την οποία μερικοί από εσάς ίσως να είναι εξοικειωμένοι: πρόκειται για κάτι που θα κάποιος θα μπορούσε να αποκαλέσει εμπειρία του να νιώθεις απόλυτα ασφαλής. Εννοώ αυτή την αίσθηση σύμφωνα με την οποία κάποιος νιώθει ότι μπορεί να πει «Είμαι ασφαλής, τίποτε δεν μπορεί να με βλάψει ό,τι και αν συμβεί». Τώρα επιτρέψτε μου να αναλύσω αυτές τις εμπειρίες γιατί, νομίζω, εκθέτουν τα ίδια τα χαρακτηριστικά τα οποία προσπαθούμε να ξεκαθαρίσουμε. Και το πρώτο πράγμα το οποίο έχω να πω είναι ότι η λεκτική έκφραση που δίνουμε σε αυτές τις εμπειρίες είναι ανοησία! Αν πω «θαυμάζω την ύπαρξη του κόσμου» κάνω καταχρηστική χρήση της γλώσσας. Επιτρέψτε μου να το εξηγήσω: Δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα και είναι απολύτως ξεκάθαρο το νόημα όταν λέω ότι θαυμάζω κάτι που ισχύει, για παράδειγμα όλοι καταλαβαίνουμε τι εννοώ όταν λέω ότι εκπλήσσομαι με το μέγεθος ενός σκύλου που είναι μεγαλύτερος από κάθε άλλο σκύλο που έχω δει ποτέ ή γενικά ο,τιδήποτε βλέπω και θεωρώ ότι είναι εξωπραγματικό, με την κοινή έννοια της λέξης. Σε κάθε τέτοια περίπτωση αυτό με το οποίο εκπλήσσομαι που είναι έτσι όπως είναι, είναι κάτι που θα μπορούσα να το φανταστώ και να μην είναι έτσι όπως είναι. Με αυτή την έννοια κάποιος μπορεί να εκπλήσσεται με την ύπαρξη κάποιου πράγματος, ας πούμε ενός σπιτιού, όταν το βλέπει ενώ δεν το έχει επισκεφτεί για πολύ καιρό και είχε φανταστεί ότι θα το είχαν κατεδαφίσει ενδιαμέσως. Άλλα

είναι ανοησία (nonsense) να πω ότι θαυμάζω την ύπαρξη του κόσμου, διότι δεν μπορώ να τον φανταστώ να μην υπάρχει. Θα μπορούσα φυσικά να θαυμάζω τον κόσμο γύρω μου, συγκεκριμένα για το γεγονός ότι είναι έτσι όπως είναι. Αν λόγου χάριν είχα αυτή την εμπειρία κοιτάζοντας τον γαλάζιο ουρανό, θα μπορούσα να θαυμάζω το ότι είναι γαλάζιος και όχι συννεφιασμένος. Άλλα δεν εννοώ αυτό. Εννοώ ότι θαυμάζω τον ουρανό, όπως και αν είναι αυτός. Κάποιος μπορεί να μπει στον πειρασμό να πει ότι αυτό το οποίο θαυμάζω είναι μια ταυτολογία, δηλαδή ότι θαυμάζω το ότι ο ουρανός είναι γαλάζιος ή όχι γαλάζιος. Είναι όμως απλώς ανοησία να πούμε ότι νιώθει κανείς θαυμασμό για μια ταυτολογία. Τώρα αυτό ισχύει και για την άλλη εμπειρία που ανέφερα, σχετικά με την εμπειρία της απόλυτης ασφαλειας. Όλοι ξέρουμε τι σημαίνει στην καθημερινή ζωή να είσαι ασφαλής. Είμαι ασφαλής στο δωμάτιό μου, όπου δεν διατρέχω τον κίνδυνο να με πατήσει το αστικό. Είμαι ασφαλής, εάν έχω νοσήσει από κοκκύτη και δεν διατρέχω τον κίνδυνο να τον ξανακολλήσω. Το να είσαι ασφαλής ουσιαστικά σημαίνει ότι είναι πρακτικά αδύνατο να σου συμβούν συγκεκριμένα πράγματα και επομένως είναι ανοησία να πω ότι είμαι ασφαλής οτιδήποτε και αν γίνει. Ομοίως, αυτή εδώ είναι μια κατάχρηση της λέξης «ασφαλής» όπως και στο προηγούμενο παράδειγμα επρόκειτο για κατάχρηση της λέξης «ύπαρξη» ή «θαυμάζω». Τώρα θα ήθελα να σας εντυπωθεί το γεγονός ότι μία συγκεκριμένη καταχρηστική χρήση της γλώσσας μας διατρέχει όλες τις ηθικές και θρησκευτικές εκφράσεις. Όλες αυτές οι εκφράσεις μοιάζουν, εκ πρώτης όψεως, να είναι απλά παρομοιώσεις. Έτσι, μας φαίνεται πως όταν χρησιμοποιούμε την λέξη σωστό με την ηθική έννοια, παρότι αυτό που εννοούμε δεν είναι το σωστό με την κοινή έννοια, είναι κάτι παρόμοιο, και όταν λέμε «Αυτός είναι καλός τύπος», παρότι η λέξη καλός εδώ δεν σημαίνει αυτό που

σημαίνει στην έκφραση «Αυτός είναι καλός ποδοσφαιριστής» παρόλα αυτά φαίνεται να υπάρχει κάποια ομοιότητα. Και όταν λέμε «Η ζωή αυτού του ανθρώπου ήταν πολύτιμη» δεν το εννοούμε με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο θα μιλούσαμε για κάποιο πολύτιμο κόσμημα, αλλά μας φαίνεται να υπάρχει κάποιου είδους αναλογία. Τώρα όλοι οι θρησκευτικοί όροι φαίνεται με αυτή την έννοια να χρησιμοποιούνται ως παρομοιώσεις. Διότι όταν μιλάμε για το Θεό και λέμε ότι τα βλέπει όλα και όταν γονατίζουμε και προσευχόμαστε σε αυτόν, όλοι οι όροι που χρησιμοποιούμε και όλες οι πράξεις μας μοιάζουν να είναι μέρη μιας μεγάλης και περίπλοκης αλληγορίας, η οποία αναπαριστά το Θεό σαν ένα ανθρώπινο ον με τεράστια εξουσία, του οποίου την ευμένεια προσπαθούμε να κερδίσουμε, κ.λπ., κ.λπ. Αυτή η αλληγορία περιγράφει επίσης και την εμπειρία στην οποία μόλις αναφέρθηκα. Γιατί η πρώτη εμπειρία που ανέφερα αντιστοιχεί, πιστεύω, σε ακριβώς αυτό στο οποίο αναφέρονται οι άνθρωποι όταν λένε ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο· και η εμπειρία της απόλυτης ασφάλειας έχει περιγραφεί με την έκφραση ότι αισθανόμαστε ασφαλείς στα χέρια του Θεού. Μια τρίτη εμπειρία αυτού του είδους είναι αυτή του αισθήματος ενοχής και αυτό και πάλι έχει περιγραφεί με την έκφραση ότι ο Θεός αποδοκιμάζει τη συμπεριφορά μας. Έτσι λοιπόν, στην ηθική και θρησκευτική γλώσσα φαίνεται να χρησιμοποιούμε συνεχώς παρομοιώσεις. Όμως μια παρομοίωση πρέπει να είναι παρομοίωση κάποιου πράγματος με κάτι αλλο. Και αν μπορώ να περιγράψω ένα γεγονός μέσω μιας παρομοίωσης, θα πρέπει να μπορώ και να αφήσω κατά μέρους την παρομοίωση και να περιγράψω τα γεγονότα χωρίς αυτήν. Τώρα, στη δική μας περίπτωση, παρατηρούμε ότι μόλις πάμε να αφήσουμε κατά μέρους την παρομοίωση και απλώς να διατυπώσουμε τα γεγονότα που βρίσκονται πίσω από αυτήν,

διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχουν τέτοια γεγονότα. Και έτσι, αυτό το οποίο έμοιαζε αρχικά να είναι παρομοίωση, τώρα μοιάζει να είναι απλή ανοησία. Αυτές οι τρείς εμπειρίες τις οποίες σας ανέφερα (στις οποίες θα μπορούσα να είχα προσθέσει και άλλες) μοιάζουν για αυτούς που τις έχουν βιώσει, για παράδειγμα για εμένα, να έχουν κατά μία έννοια μια εγγενή, απόλυτη αξία. Όταν λέω ότι είναι εμπειρίες, αυτό βεβαίως σημαίνει πως είναι γεγονότα· έχουν λάβει χώρα σε τάδε στιγμή και τάδε μέρος, διήρκησαν για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και κατά συνέπεια είναι περιγράψιμες. Και επομένως σύμφωνα με ότι έχω πει μερικά λεπτά πριν, πρέπει να παραδεχτώ ότι είναι ανοησία να πω ότι έχουν απόλυτη αξία αυτές οι εμπειρίες. Και θα σας κάνω ακόμα πιο σαφές αυτό που προσπαθώ να σας εξηγήσω, λέγοντας το εξής «Πρόκειται για το παράδοξο του να φαίνεται μια εμπειρία, ένα γεγονός, σαν να έχει υπερφυσική αξία». Τώρα, υπάρχει ένα τρόπος με τον οποίο θα ήθελα να δοκιμάσω να λύσω αυτό το παράδοξο. Ας αναλογιστούμε ξανά την πρώτη εμπειρία μας, που αφορά τον θαυμασμό για την ύπαρξη του κόσμου, και ας την περιγράψω τώρα με έναν ελαφρώς διαφορετικό τρόπο· όλοι γνωρίζουμε τι θα αποκαλούνταν θαύμα στην καθημερινή ζωή. Προφανώς πρόκειται απλά για ένα γεγονός το οποίο δεν έχουμε ξαναδεί να συμβαίνει ποτέ ως τώρα. Τώρα, ας υποθέσουμε ότι μας συνέβαινε ένα τέτοιο πράγμα. Ας πάρουμε την περίπτωση στην οποία ένας από εσάς ξαφνικά έβγαζε κεφάλι λιονταριού και άρχιζε να βρυχάται. Σίγουρα αυτό είναι από τα πιο εξωπραγματικά πράγματα που μπορώ να φανταστώ. Τώρα, αφού θα είχαμε επανέλθει από την αρχική μας έκπληξη, αυτό το οποίο θα πρότεινα να κάνουμε θα ήταν να φέρουμε έναν γιατρό και γενικά να ζητήσουμε το περιστατικό να εξεταστεί επιστημονικά και, αν αυτό δεν τον πονούσε, θα ζητούσαμε να γίνει ζωοτομία. Και τότε τι θα απογινόταν το θαύμα;

Διότι είναι ξεκάθαρο ότι, όταν κοιτάζουμε κάτι τέτοιο υπό αυτό το πρίσμα, κάθε έννοια θαύματος εξαφανίζεται· εκτός αν αυτό που εννοούμε με τον όρο αυτό είναι απλώς ότι ένα γεγονός δεν έχει ακόμα εξηγηθεί από την επιστήμη κάτι που και πάλι σημαίνει απλώς ότι έχουμε μέχρι τώρα αποτύχει να συνδέσουμε το συγκεκριμένο γεγονός με άλλα γεγονότα στο πλαίσιο ενός επιστημονικού συστήματος. Αυτό αποδεικνύει ότι είναι παράλογο να λέμε «Η επιστήμη έχει αποδείξει ότι δεν υπάρχουν θαύματα». Η αλήθεια είναι ότι ο επιστημονικός τρόπος να βλέπει κανείς ένας γεγονός δεν είναι ο τρόπος με τον οποίο το βλέπει κανείς όταν το βλέπει ως θαύμα. Διότι, όποιο γεγονός κι αν θέλετε να φανταστείτε, δεν είναι θαύμα αυτό καθαυτό με την απόλυτη έννοια αυτού του όρου. Διότι διακρίνουμε δύο σημασίες με τις οποίες χρησιμοποιούμε την έννοια «θαύμα», τόσο μια σχετική, όσο και μια απόλυτη έννοια. Και θα περιγράψω τώρα την εμπειρία του να θαυμάζεις την ύπαρξη του κόσμου λέγοντας: είναι η εμπειρία του να βλέπεις τον κόσμο σαν θαύμα. Τώρα μπαίνω στον πειρασμό να πω ότι η σωστή έκφραση στη γλώσσα σχετικά με το θαύμα της ύπαρξης του κόσμου, παρά το γεγονός ότι δεν είναι καμία πρόταση που να ανήκει στη γλώσσα, είναι η ίδια η ύπαρξη της γλώσσας. Άλλα τότε τι σημαίνει το να συνειδητοποιεί κανείς αυτό το θαύμα κάποιες φορές και κάποιες άλλες όχι; Διότι όλο κι όλο αυτό που είπα μεταφέροντας την έκφραση του θαύματος από μια έκφρασή του μέσω της γλώσσας στην έκφρασή του μέσω της ύπαρξης της γλώσσας, όλο κι όλο αυτό που είπα είναι ότι δεν μπορούμε να εκφράσουμε αυτό που θέλουμε να εκφράσουμε και ό,τι λέμε σχετικά με το απόλυτο θαύμα παραμένει ανοησία. Τώρα η απάντηση σε όλα αυτά θα φανεί εντελώς προφανής στους πειρισσότερους από εσάς. Θα πείτε: Ε, λοιπόν, αν κάποιες εμπειρίες μας κάνουν να τείνουμε σταθερά να τους αποδώσουμε μια ποιότητα

την οποία αποκαλούμε απόλυτη ή ηθική αξία και σημασία, αυτό δείχνει απλώς ότι με αυτές τις λέξεις δεν εννοούμε ανοησίες, και ότι τέλος πάντων αυτό που εννοούμε λέγοντας ότι μια εμπειρία έχει απόλυτη αξία αποτελεί απλώς ένα γεγονός όπως και άλλα γεγονότα και ότι όλο κι όλο αυτό που σημαίνει αυτό είναι ότι δεν έχουμε ακόμα επιτύχει στο να βρούμε την κατάλληλη λογική ανάλυση του τι εννοούμε με τις ηθικές και θρησκευτικές μας εκφράσεις. Όταν μου αντικρούονται αυτό το επιχείρημα βλέπω μεμιάς ξεκάθαρα, σαν να ήταν με μια αστραπιαία λάμψη φωτός, όχι μόνο ότι καμία περιγραφή που θα μπορούσα ποτέ να σκεφτώ δεν θα μπορούσε να αρκέσει για να περιγράψει τι εννοώ όταν μιλάω για απόλυτη αξία, αλλά και ότι θα απέρριπτα κάθε σημαίνουσα περιγραφή που θα μπορούσε ποτέ κανείς να προτείνει, εξ ορισμού, ακριβώς λόγω της σημασίας της. Αυτό που εννοώ είναι ότι: καταλαβαίνω τώρα ότι εκείνες οι ανόητες (*nonsensical*) εκφράσεις που είχα χρησιμοποιήσει δεν ήταν ανόητες επειδή δεν είχα βρει τις σωστές εκφράσεις, αλλά γιατί η α-νοησία τους ήταν η ίδια τους η ουσία. Διότι όλο κι όλο αυτό που θέλω να κάνω με αυτές τις εκφράσεις είναι να πάω πέρα από τον κόσμο και να πω πράγματα που βρίσκονται πέρα από την σημαίνουσα (*significant*) γλώσσα. Όλη η τάση μου και πιστεύω η τάση όλων των ανθρώπων που έχουν προσπαθήσει ποτέ να γράψουν ή να μιλήσουν για την Ηθική ή για τη Θρησκεία είναι μια τάση να υπερβούν τα όρια της γλώσσας. Αυτή η προσπάθεια να βγούμε από τους τοίχους του κελιού μας είναι εντελώς, απολύτως καταδικασμένη. Η Ηθική στο βαθμό που πηγάζει από την επιθυμία μας να πούμε κάτι σχετικά με το απώτερο νόημα της ζωής, το απόλυτο καλό, το απόλυτα πολύτιμο, δεν μπορεί να αποτελέσει κανενός είδους επιστήμη. Αυτό το οποίο λέει δεν προσαυξάνει τη γνώση μας με κανένα τρόπο. Άλλα

αποτελεί δείγμα μιας τάσης του ανθρώπινου μυαλού την οποία εγώ προσωπικά δεν μπορώ παρά να σέβομαι βαθιά και που επ' ουδενί δεν θα γελοιοποιούσα ποτέ.

This translation was made possible by the financial support of:

1. Η νεοελληνική μετάφραση της Διάλεξης για την Ηθική του Βίτγκεσταϊν εκπονήθηκε με την υποστήριξη και τη χρηματοδότηση του *The Ludwig Wittgenstein Project* με τη σύμπραξη της Wikimedia. Η μεταφράστρια ευχαριστεί θερμά τον Βαγγέλη Κοσμίδη και την Αγλαΐα Τρίγκα για τη συμβολή τους στην επιμέλεια του κειμένου. [←](#)
2. Οι κρίσεις αυτές ονομάζονται στα ν.ε. με σύγχρονους λογικούς όρους περιγραφικές. (Σ.τ.Μ.) [←](#)
3. Άμλετ προς Ροζενκραντς: «Το καλό ή το κακό δεν υπάρχει, το γεννάς εσύ με το μυαλό σου» (“Why, then, 'tis none to you, for there is nothing either good or bad, but thinking makes it so.”), Ουίλιαμ Σαιζπηρ, Άμλετ, Πράξη 2, Σκηνή 2, μτφρ. Γ. Χειμωνά, Κέδρος, Αθήνα 2007, σελ. 70. (Σ.τ.Μ.) [←](#)

4. Ο Βιτγκενστάιν χρησιμοποιεί εδώ το ρήμα *I wonder* που σημαίνει ταυτόχρονα «εκπλήσσομαι», «απορώ» αλλά και «νιώθω θαυμασμό». Η έννοια αντιστοιχεί στο αρχαιοελληνικό θαυμάζειν (< θαῦμα) που ήδη από την αρχαιότητα αναφέρεται ως πηγή της φιλοσοφικής αναζήτησης. (Ενδεικτικά: «μάλα γάρ φιλοσόφου τοῦτο τὸ πάθος, τὸ θαυμάζειν: οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἡ αὕτη» Πλάτων, Θεαίτητος, 155d καθώς και «διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἀνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἥρξαντο φιλοσοφεῖν» Αριστοτέλης, Μετὰ τὰ φυσικά, A 2, 98b12-28). Από εδώ και στο εξής θα χρησιμοποιούμε εναλλακτικά το ρήμα θαυμάζω και το ρήμα εκπλήσσομαι στα ν.ε., ανάλογα με το συγκείμενο, ελπίζοντας ο αναγνώστης να συγκρατήσει στο νου του και τις δύο σημασίες τις έκφρασης. (Σ.τ.Μ.)←